

İSLÂMDAN ÖNCE ARAPLAR ARASINDA KADININ DURUMU, ÂİLE VE TÜRLÜ NİKÂH ŞEKİLLERİ*

Ord. Prof. Şemseddin GÜNALTAY**
Belleten, Cilt:XV, Sayı:60, Ankara, 1951

Şark kaynaklarında "Câhiliyye devri" denilen İslâm'dan önceki asırlarda, Arap yarımadasının, Yunanlılarca "Mes'ud Arabistan" (Arabia felix) diye anılan Yemen bölgesinin Sebe (Ma'reb) ve San'a beldeleriyle "Taşra Arabistan" adıyla anılan Hicaz'ın Mekke ve Yesrib (Medine) gibi meskûn yerlerinde oturan halkından maadası, çok ibtidaî bir göçebe hayatı yaşıyordu.

Kahtânî denilen Arapların oturdukları Yemen, bugün olduğu gibi Peygamber zamanında da 'Adnânî Arapların yaşadıkları Hicaz'dan siyasî ve iktisadî hayat itibariyle tamamiyle ayrılmış bulunuyordu.

Çok eski bir tarihi olan Yemen halkı, Sebeîler ve Himyerîler zamanlarında da Hicaz'dan ziyade Habeşistan'la münasebette bulunuyorlardı.¹ Kuzey-doğuda Irak'ın Kufe

* Yayına hazırlayan: Dr. Cem Zorlu Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. czorlu@hotmail.com

** 1883 Kemaliye doğumlu olan Ş. Günaltay, Vefa İdadisi ve Darulmuallimîn-i Âliye (Yüksek Öğretmen Okulu) mezunudur. Özel öğrenim göyerek Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Lozan Üniversitesi doğa bilimleri dalında okumuştur. Çeşitli şehirler ve İstanbul liselerinde matematik öğretmenliği yapan Ş. Günaltay, tarih alanında kendisini yetiştirerek Darulfünûn'un yeniden düzenlenmesi sırasında (1914) Edebiyat Fakültesi Türk ve İslâm Tarihi müderrisliğine getirilmiştir. Üyesi olduğu İttihat ve Terakki'den Ertuğrul mebusu seçilmiş (1915-1919) ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul teşkilatında görev almıştır (1920). Sivas (1923-1950) ve Erzincan (1950-1954) milletvekili olarak parlamentoda bulunurken, Üniversitedeki görevini de sürdürmüş ve İstanbul Üniversitesi yönetimi tarafından tarih profesörlüğü unvanı verilerek ordinaryüs profesörlüğe getirilmiştir. 1949'da kurulan CHP hükümetinde Başbakanlığı üstlenmiştir (16/1/1949-22/5/1950). 27 Mayıs ihtilalince oluşturulan Kurucu Meclis'e (1960-1961) ve Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiştir. 1941'de üstlendiği Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevini 1961'de İstanbul'da vefatına kadar sürdürmüştür.

Siyasetle uğraşırken ilim dünyasına da önemli eserler kazandıran Ş. Günaltay'ın eserlerinden bazıları şunlardır: *Tarih-i Edyan* (1922), *İslâm Tarihi* (1922), *İslâm'da Tarih ve Müverrihler* (1923), *İslâm Dini Tarihi* (1924), *Mufassal Türk Tarihi* (5 cilt, 1928-1933), *İran Tarihi* (1948)... (hızr.)

¹Başlangıcı çok eski zamanlara çıkan bu münasebet, Yemenlilerin Habeş'den veya Habeşlilerin Yemen'den gelmiş oldukları yolunda iddialara yol açmıştır. Bunlardan, eski bir çağda Yemen'den Habeşistan'a büyükçe bir göç kafilisinin geçmiş olması ihtimali kuvvetli görülmektedir. Habeş dili ile Yemen'in Himyerî lehçesi arasındaki

bölgesinde eski Hîre çevresinde yaşayan ve Yemen Kahtânilerinden oldukları iddia edilen Benî Lahm ile yine Yemen Kahtânilerinden Suriye çevresine göçerek eski Nebatîlere halef olan Gassânîler gibi İnan ve Bizans imparatorluklarının vassalları olan Arap zümreleri ise, din ve ictimaî hayat itibarıyla Sasânîlerin ve Hristiyan Bizanslıların kültür tesirleri altında Arap câmiyasından az çok uzaklaşmışlardı.

Yabancı kavimlerin kültür tesirlerinden masun kalan Arapları Hazret-i Muhammed'in de mensup olduğu 'Adnânî kabileleri temsil ediyordu. Nizâr ve Kunus adlarıyla iki büyük zümreye ayrılan 'Adnânîlerin Kudâ'a, Mudar, Rebî'a, İyâd ve Enmâr adlarıyla ayrılan büyük zümrelerinin sürü sürü kabîle ve batnları Tehâme, Hicaz ve Necd havalisinde göçebe hayatı yaşıyorlardı. Yalnız Mudarîlerden İbn Kureyş kabilesinin bölündüğü on iki batn (soy), Mekke'de mukaddes Kâbe çevresinde yurtlaşmış bulunuyordu.

Hicaz'ın ikinci beldesi olan Yesrib'de ise Yemen'in meşhur Ma'reb seddinin yıkılmasını intaç eden büyük seylâb âfeti üzerine Kuzeye göçen Kahtânîlerden Evs ve Hazrec kabîleleriyle Filistin'de maruz kaldıkları türlü zulüm ve katli-âmlardan kurtulmak üzere çöle çekilen Yahudi Sıbtlar oturuyorlardı.

Şu kısa tarihî malûmatın da belirttiği üzere Hazret-i Muhammed'in yaşadığı çağda yabancı kavimlerin tesirlerinden masun kalmış olan Arap ictimaî hayatını hakkiyle belirten zümreler ancak 'Adnânîlere mensup olan kabîlelerdi. 'Adnânîlerin Mekke'de yerleşmiş olan batnlarına mensup bazı şahısların ticaret kabileleri ile Irak'a, Suriye'ye, Yemen'e gidip geldiklerini kâsin olarak biliyoruz. Fakat, bu gibilerinin Kureyş kabilesinin ictimaî hayatı üzerinde büyük tesirler yapmış olmaları ihtimalini kuvvetlendiren belgeler yok gibidir.

Esasen Peygamberin din neşrine başladığı tarihlerde (609) Kahtânîlerin yaşadıkları bölgelerde de kadının ictimaî mevki 'Adnânîler arasındakinden farklı değildi. Babaerkil (patriarcal) hayatın bütün kuvvetiyle hâkim olduğu Arabistan'da kadın, topluluğun bir uzvu değil, erkek zümresinin ihtiraslarını tatmin ve hizmetlerini İfa için yaratılmış bir mahlûk telakkî ediliyordu.² Kurû' yani âdet görme zamanında kadına karşı gösterilen muâmele, Arap cemiyetinin kadın hakkındaki telakkîsinin açık bir ifadesidir.

An'anelerin sarîh olarak belirttiğine göre Araplar, âdet görme zamanlarında kadınla birlikte oturmaz, onunla beraber yiyip içmezlerdi. Âdet görme zamanlarında kadınlar, obadan, çadırdan, evden çıkarılırlardı.

Bugün Güney Afrika'nın ibtidâî âşiretlerinde, Borneo'da, Yeni Gine'de, Vankover Adasındaki yerli vahşiler arasında hâlâ yaşamakta olan bu âdet o zamanlar, Arap kabîleleri arasında en çok riâyet edilen bir gelenektir.³

.....
yakınlık ve Habeşe'nin Becâ denilen bir yerinde bulunan ve M. Ö. VI. asra ait olduğu anlaşılan "hatt-ı müsned", yani Himyerî harfleriyle yazılı kitabe ihtimali kuvvetlendirmektedir.

² Bu umumî durum dışında bazı istisnâlar yok değildir. Peygamber zamanında Mekke'nin en ileri gelen eşrafından 'Utbe b. Rebî'a'nın kızı ve ilk Emevî Hâlifesi Mu'âviye'nin anası Hind'in, kocası Ebû Süfyan'ı nüfuzu altına aldığı ve Mekke'de Hz. Muhammed'e karşı açılan mücâdelede erkekler kadar rol oynadığı siyer kitaplarından anlaşılmaktadır. Fakat Bedr muharebesinde Peygamberin amcası Hamza'nın göğsünü yarmak, ciğerlerini dişleriyle parçalamak gibi hareketleriyle ne âfet olduğunu gösteren Hind'in bir istisnâ teşkil ettiği şüphesizdir. İkinci bir istisnâ teşkil eder: Hatice ise ahlâkî yüksekliği ve şefkati ile Hind'den ayrılmaktadır. Bu mevzuda bk. Mansur Fahmy, *La Condition de la femme et l'évolution de l'Islamisme*. Paris 1913, 166 s.

³ Hâlâ ibtidâî bir hayat süren Maorilerde bu itiyada büyük bir itina ve dinî bir bağlılık ile riâyet edilmektedir. Maorilerde âdet zamanlarında erkeğin kadına temas etmesi yasaktır. Âdet görme sırasında kadınla cinsî münasebette bulunmak, onun pişirdiğini yemek en büyük bir haram irtikâp etmektir. Avusturyalı bir yerli, hayz zamanında karısının kendi yatağına yattığını görürse, tereddütsüz onu öldürmektedir. Bu zamanlarda kadın ayrı

Câhiliyye Araplarının kadına karşı mutlak bir hâkimiyetleri vardı. Bazen bir kadın boşandıktan sonra da eski kocasının tahakkümünden kurtulamazdı. Eski koca, boşadığı kadına ezâ vermek için onun başkasıyla evlenmesine mâni olabilirdi.

Umûmiyetle Arap kadını, hukuk itibâriyle erkeğin dînunda idi. Hiçbir hususta erkekle müsavi görülmez, bir iş hakkında erkekler gibi söz sahibi olamazdı.

Arap kabîlelerinde erkeğe nisbetle kadına daha az rağbet gösterilmesinde, daha aşağı kıymet verilmesinde, yaşadıkları muhit îcablarının büyük tesirleri olduğunda şüphe yoktur. Aşîrî cemiyet hâlinde yaşayan Araplar, çöl hayatının zarûreti olarak daimî surette mücâdele ve gazve ile uğraşmaya mahkûm bulunuyorlardı. Devamlı surette boğuşmaya mecbur olan kabîlelerin, batıların nüfuzları, kuvvetleri, refah ve servetleri, eli silah tutabilen fertlerinin sayıları ile mütenasipti.

Çölde hangi kabîle sayıca daha çok eli silah tutan, boğuşabilen adamlar çıkarabilirse, galebeyi o kazanır, ganîmetleri o toplar, bâdiyesinin en nüfuzlu, en satvetli kudretini o temsil ederdi. Bu hâl Arap câmiasında kadına nisbetle erkeğe daha çok rağbet edilmesine ona daha fazla kıymet verilmesine sebep oluyordu. Bu yüzdendir ki Arap, doğan çocuğu erkek olduğunda şenlik yapar, iftihar ederdi. Kız olduğunda bilakis sıkılır, utanır, kızarır, bahtsız yavruyu âile için bir şeâmet, bir felâket sayardı.⁴

Kız evlâdı hakkındaki bu geri telakkî, Araplar arasında yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmek gibi tüyler ürperten bir câniliğe yol açmıştı. Bu menfûr âdete *ve'd* diri diri gömülen bedbaht kızcağıza da *mev'ûde* deniliyordu.

Ve'd, yani yeni doğan kız çocuklarını diri diri gömmek âdeti, Benî Temîm, Kureyş ve Benî Kinde kabîleleri arasında taammüm etmişti. Hatta bu korkunç âdet bazı kabîleler arasında menfûr bir cinayet değil, iyi bir itiyad telakkî ediliyor, "دفن البنات من المكرمات" (Kızları diri diri gömmek iyi hasletlerdendir) sözüyle bu menfûr hareketle övünülüyordu. Menşei Tarih'in karanlık çağlarına dayandığında şüphe olmayan bu vahşiliğin zuhûru hakkında Arapça kaynaklarda bir menkîbe nakledilmekte ise de,⁵ bunun vukû'dan sonra ta'lil mahiyetinden bir şey olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁶

yaşamaya mecburdur. Kendisi kimse ile yemek yiyemez. Onun dokunduğu yemeklere de kimse el sürmez. Hatta hayz zamanında erkekler kadınların yolda bıraktıkları izler üzerinde bile yürüyemezler. Bu sebepten kadınlar âdet zamanlarında, erkeklerin buldukları yerlere yaklaşmamaya çok itinâ ederler.

Fransız sosyologlarından Émile Durkheim, bu memnûiyeti, totemizm akîdesiyle izah etmektedir. Onun bu izahına göre kan umûmî surette *tabu*, yani dokunulması haram olduğundan, bu kanın kendisiyle temâsı olan herşeyi de *tabu*, yani haram yapmasına inanılmakta, hayz gören kadınlar tabu telakkî edilmektedir. Durkheim, ibtidâî cemiyetlerdeki *exogamie* yani dış kabîlelerden evlenme usûlünü ve mütেকâmil cemiyetlerde görülen yakın akraba arasındaki izdivac memnûiyetini de bu eski akîde ile izah etmektedir.

⁴ Arapların kız çocuklarına karşı böyle bir telakkîde bulduklarını *Kur'ân*'dan öğreniyoruz. Nahl Sûresinin 58 ve 59. âyetlerinde Arapların bu telakkîleri şöyle anlatılıyor: "İçlerinden birine bir kız çocuğu olduğu müjdesi verildiği zaman, gayzını sinesine çekerek hiddetinden yüzü kapkara olur. Kendisine verilen kötü müjdeden dolayı herkesden saklanır. Bunu ne yapayım? Hakârete katlanarak alkoyayım mı? Yoksa toprağa mı göneyim? diye şaşırır kalır."

⁵ Müberred'in *el-Kâmil* adlı kitabında Benî Temîm kabîlesinde bu çirkin itiyadın zuhûruna dair şöyle bir menkîbe görüyoruz: "Benî Temîm kabîlesi, Hîre'deki Âl-i Lahm emirlerine her sene muayyen bir vergi verirlerdi. Bir yıl, bu vergiyi ödeyemediler. Hîre emiri olan Nu'mân vergiyi tahsil için üzerlerine asker gönderdi. Bu kuvvet Benî Temîm'in hayvanlarını zabt, kadın ve kızlarını esir ederek Hîre'ye götürdü. Benî Temîm şeyhleri Nu'mân'a girerek hayvan sürülerini kendisine kalmak üzere kadın ve kızlarının geri verilmesi için yalvardılar. Nu'mân esir edilerek getirilen Benî Temîm kız ve kadınlarından isteyenlerin yurtlarına dönmeleri müsaadesini verdi. Bütün esir kız ve esir kadınlar avdet ettiler. Yanlız bu kabîleden Kays b. 'Âsım'ın kızı, hissesine düşmüş adamı sevmiş olduğundan babasının evine dönmedi. Bundan müteessir olan Kays, bir daha kız evlâdı olursa öldüreceğine yemin etti. Bu

Şüphe yok ki, tarihin karanlık devirlerine dayanan çağlardan beri, çöl mıntıkası olarak tanıdığımız Arabistan, üzerinde yaşayan insanlara refahlı bir hayat temini kabiliyetinden mahrum bulunuyordu. Çöldeki maişet darlığı, burada evlâd yetiştirmek meselesini çok müşkil bir duruma sokuyordu. Erkek çocuklar az bir müddet sonra gâretlere iştirak edebildiklerinden, onların işeleri meselesi, babalarının gözünü o kadar yıldırmıyordu. Fakat, kız evlâdlar böyle değildi. Onlar, bu coğrafi ve iktisadî durum içinde birer fakr ü sefalet âmili oluyorlardı. Bundan başka kabîlelerin birbirleriyle daimî gazveleri neticesi olarak mağlup kabîlelerin kadınları ve kızları galiplerin eline geçiyor, onların şâirlerine övünme vesilesi oluyordu. Mağlup babaların namuslarını, şeref ve haysiyetlerini rencide edecek şiirler, kabîleler arasında dilden dile dolaşıyordu. bu sebepten kız çocukları, doğmalarına müteakip diri diri gömülüyorlardı. Peygamber, Câhiliyye devrinin bu menfûr itiyadını şiddetle takbih etmiş, Araplar arasında tabîi bir itiyad haline gelen bu yürekler paralayıcı fâcianın önünü almıştır.⁷

Fakat, ızdıraplı çöl hayatına az çok dayanabilmek için kadının da, erkek kadar değilse de yine az çok çalışmasına ihtiyaç vardı. Erkek gazvelerde muharebe ve çapulculukla meşgulken çadırdaki çocuklara bakmak, develeri, koyunları sağmak, hurmanın lifinden hasır, devenin tüyünden bornos, koyunun yününden *izâr*, keçinin kılından çul örmek de kadına düşüyordu. Bundan başka kabîle baskına uğradığı zaman müdâfilere su dağıtmak, onları şiirlerle teşcî etmek, yaralıları bakmak da yine kadınlara âit görevlerdi.

Fakat hayat mücâdelesindeki bu esaslı rolüne rağmen bedevî kafası cemiyette kadına yine önemli mevkiini vermeye bir türlü yanaşamıyordu. Yalnız hür kadınlar, bir erkek çocuk anası olduktan sonra çadırdaki diğer kadınlar arasında üstün bir mevki kazanıyorlardı. Halbuki câriyelerin veya gazvelerde gasp edilen hür kadınların ne kabîlede ne de çadırdaki hiçbir itibâr ve mevkileri yoktu.

Arap câriyesiyle dışı devesini bir tutuyor, aralarında bir fark gözetmiyordu. Hattâ bazıları genç ve güzel câriyeler toplayarak, bunları ticâret sermayesi yapmayı şerefsizlik

suretle Benî Temîm kabilesi arasında kız evlâtları diri diri gömmek âdeti zuhûr etti. " (Müberred, *el-Kâmil*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim vdğr. , Kahire, trs. . (Dâru Nahda), II, 83-84. hzr.)

Fakat, *el-Kâmil*'de görülen bu menkıbenin sonradan uydurulmuş olması ihtimâli kuvvetlidir. Çünkü Arapların kız evlâtları diri diri gömmek itiyatları pek eskidir. Hâlbuki menkıbede bahsedilen Nu'mân'ın Peygamber devrine yakın bir zamanda yaşadığı malumdur. Esâsen bu menfûr âdet Benî Temîm'e de münhasır değildi.

⁶ Kur'an'ın bu konuda bahseden âyetlerinden (İsrâ, 17/31) "Kendi evlâdınızı şükâret ve ihtiyaç korkusu ile sakın öldürmeyiniz. Biz onların ve sizin rızkınızı veririz. Onların katli büyük günahdır" âyeti bu sebebin iktisâdî olduğunu tasrih etmektedir.

⁷ Müfessirler, kız evlâtların diri diri gömülmesi itiyadını nefretle karşılayan Kur'an'ın bir âyetini izah ederken şöyle bir rivayet naklede/ler: Bir gün Peygamber kızlarından birini kucağına alarak otururken Benî Temîm kabilesi şeyhlerinden Kaye yanlarına girmiş, kız çocuğunu Peygamberin dizinde görünce: "Ya Muhammed, kokladığınız bu koyun kimindir?" diye sormuş. Kabîle şeyhinin kız evlât hakkındaki bedevî telakkisini belirten bu suale karşı Peygamber, kendi zihniyetini belirten tek bir kelime ile: "Kızım" cevabını vermiş. Bu defa Benî Temîm şeyhi çöl anlayışını daha ziyade açıklayarak: "Aman ne diyorsunuz! Benim de bunun gibi kızlarım çok vardı. Fakat hiç birini kucağıma alarak koklamadım, hepsini diri diri mezara gömdüm, " yolunda barbarca mukabelede bulunmuş. Bu son sözlerden daha çok tiksinen Peygamber kendisine:- "Bedbaht adam! kalbinde insanlık duygusu da mı yok. Evlât muhabbeti hissetmeyecek kadar katı yürekli misin? , ifadesiyle kalbî teessürünü belirtmiştir. Müfessirler: (Şems, 81/8-9) "Diri diri gömülen kıza. ne günahla öldürüldüğü sorulduğu zaman her nefis hayır ve şerden istedikleri nin cezasını görecekler" âyetini bu muhavere ile ilgili görürler.

saymıyorlardı.⁸ İnsanlık haklarına lâyük görülmediklerinden kadınlara, ana ve baba ile kocalarına vâris olmak hakkı da tanınmıyor, erkekler istedikleri kadar kan alabiliyorlardı.

İçinde yaşadığı cemiyette ahlâkî, ictimâî, siyâsî ve dinî büyük inkilâblar yapan, karanlık devirlerin mirâsı olan geri ve çirkin telakkî ve itiyatları kökünden söken Hz. Muhammed, evvelâ kadının cemiyetin esaslı bir rûknü olduğunu belirtmiş, kadının *kurû'* zamanında tabu telakkî edilmesi gibi totemcilik zihniyetini yıkmış, Câhiliyye döneminin barbar âdetlerini men etmiş,⁹ âile müessesesini bugünkü telakkilere uygun temeller üzerine kurmuştur.

İslâmiyetin zuhur ettiği çağda Araplar, ictimâî hayat itibariyle totemli klan ve ana hakimiyeti esasına (anaerkil-matriarcal) dayanarak totemli klan devrini geçirmiş, baba hakimiyeti temeline istinad eden (babaerkil-patriarcal), totemsiz klan yani *hay* hâline yükselmişlerdir.¹⁰ *Hay*'lar, mer'aları, kuyuları (su menbaları), tanrıları müsterek olan ve

⁸ Peygamberin İslâm dinini neşre başladığı sırada Yesrib'de bu yüzden hayli servet sahibi olan Abdullah b. Übeyy, Peygamberin buraya hicretinden sonra bu çirkin ticarete devam etmişti. Zâhiren İslâm dinini kabul eden, fakat içlerinde Peygambere ve Müslümanlığa karşı sönmez bir kin ve düşmanlık besleyen ve bu yüzden Kur'ân'da münâfıklar adı verilen zümrenin başı olan bu adamın ismen Müslüman olduktan sonra da bu menfûr sanata devam ettiğini, hadis âlimlerinden Müslim'in *Müsned*'indeki bir hadisten öğreniyoruz. Câbir b. Abdullah'ın rivâyet ettiği bu hadise göre Abdullah b. Übeyy altı câriye alarak bunlara fahişelik ettirmek suretiyle para kazanıyormuş. Bunlardan ikisi Peygambere giderek rızâlan hilâfında fuhuşa icbâr edildiklerinden şikâyet etmişler. Bunun üzerine Peygamber, (Nur, 24/33) "*Namustlu kalmak isteyen câriyelerinizi zorla fuhuşa sürmeyiniz.*" âyetini tebliğ ederek, Müslümanlara bu menfûr sanatı menetmiştir. (Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fetûu'l-Bârî*, nşr. M. Fuad Abdülbâkî-M. El-Hatîb, IV. 461, Beyrut. 1379. hzr.)

⁹ Müfessirler, (Bakara, 2/222) "*sana hayızdan soruyorlar*" âyetini izah ederken kurû' yani âdet görme zamanlarında kadınların dokunulması haram bir tabu olarak telakkîsinin ve bunun neticesinde onlarla bir arada bulunmak yasağının Müslümanlıkta da devam ettiğini sanan Bâdiye Araplarından bazıları Peygambere müracaatla kiş mevsiminde kurû' yasağına riâyet mecburiyetiyle dışarıya atılan kadınların soğuktan türlü hastalıklara uğradıklarını, elbiselerini bunlara verdikleri takdirde kendilerinin bannamadıklarını arzemiş, bu yasağın kaldırılması ricasında bulunmuşlar. Ashaptan Sâbit b. ed-Düccâc da Yahudilerin hayz zamanlarında kanlarıyla konuşmadıklarını, birlikte yemek yemediklerini söyleyerek Müslümanlığın bu husustaki hükmünün belirtilmesi lüzumlu olduğunu söylemiş. Bunun üzerine Peygamber, bu âyeti okumuş ve bununla tabu telakkîsinin kaldırıldığını, âdet zamanlarında kadınların evlerinde kalacaklarını onlarla birlikte yenilip içileceğini memnûiyetin sıhîh ve ahlâkî sebeplerle yalnız cinsî münâsebete hasredilmiş bulunduğunu izah etmiştir.

¹⁰ Sosyologların Avustralya, Yeni Gine ve Afrika içlerinde ibtidâî hayat yaşayan kabileler arasında yaptıkları esaslı incelemelere göre totemizme bağlı ibtidâî klanlar totemli ve totemsiz olmak üzere iki tip arz etmektedir. Totemli klanlarda anaerkil (matriarcal) ve babaerkil (patriarcal) olmak üzere iki zümredir. Anaerkil klanlar da akrabalık yalnız ana cihetindedir, yani çocuk anasının totemine ve klanına menşuptur. Bu nevi klanlarda akrabalığın esası kadın olmakla beraber klanın başkanlığı anaya değil dayıya aittir. Çocuk babasının ne totemi ile ne de klanı ile alakalı olmadığından velilik ve vasilik hakkı da babanın değildir. Babası âdeta döl veren geçici bir seyyahtır. Çocuğun velisi kendisinin ve anasının mensup olduğu klanın başkanı olan dayısıdır. Buna karşı dayının vârisi de kendi oğlu değil yeğenidir.

Klan hangi neviden olursa olsun mensuplarının mükellef oldukları ödevler, akrabaların birbirlerine karşı yapmaları gereken vazifelerden ibarettir. Çünkü klan mensup bütün fertler aynı toteme bağlı olmak itibariyle aynı âilenin üyeleri sayıldıklarından birbirlerine yardım etmek, birbirlerinin öcünü (intikamını) almak birbirlerinin matemini tutmak, klanın müşterek mabuduna ibadet etmek hepsi için müşterek vazife olmuştur.

Totemli klanlarda karabet, totem birliğine dayandığından bunlarda, fazla olarak aynı klan mensuplarının birbirleriyle evlenmeleri yasaktır. Aynı klan mensup kadınla erkeğin cinsî münâsebetinde bulunmaları haram, yani en büyük suçtur.

Avustralya klanları arasında yapılan incelemelerden totemizmin devam edebilmesinin klanın anaerkil olmasına bağlı olduğu anlaşılmıştır. Erkekler ehlî hayvanların evcilleştirilmesi veya muharebelerde elde ettikleri ganimetlerle mal sahibi olarak beğendikleri kızların babalarına ağırlık verme kudretini kazandıktan sonra, onları kendi klanlarına

beraberce göçüp konan, bir nevi müşterek mülkiyete malik kümelerdi. Her hay Benî Temîm, Benî Esed... diye anılıyordu. Hay'lar içinde *âl* adıyla ayrılan, *âl* içinde de '*iyâl*' ismi altında toplanan daha küçük topluluklar bulunuyordu. *Âl*, aynı obada oturan, dede, oğullar ve torunlarla bunların çocuklarından mürekkepti. *Âl*'in çadırları, sūrûleri müşterektir. '*iyâl*'e gelince, bu da koca ve karı ile çocuklarını ihtiva eden en küçük küme idi. Her hay, müteaddid *âl*'leri hel *âl* de müteaddid '*iyâl*'leri ihtivâ ediyordu.

Görülüyor ki Câhiliyet'de yani İslâm'dan evvel, Arap kümeleri biri ictimâî âile diğeri tabîi âile diye ayırabileceğimiz iki yığın halinde bulunuyorlardı. Filân oğulları (Benî filân) diye anılan hay'lar, dinî ve hukukî bir mahiyeti hâiz klanlardı. *Âl* ve '*iyâl*'ler ise dinî ve hukukî bir müeyyideyi yani ictimâî bir mahiyeti olmayan tabîi âilelerdi. İleride bahsedeceğimiz Câhiliyet devri nikâhlarında dinî bir hüviyet görülebilmesi, *âl* ve '*iyâl*'in henüz ictimâî âile mahiyetini alamamış olduklarını belirtmektedir.

İslâm'dan önce Araplarda kadınla erkeği birbirlerine bağlayan nikâh, dinî bir mahiyeti hâiz olmadığından kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra '*iyâl*'e dahil olabiliyordu. Kadın çocuk doğurmadan öldüğü takdirde, kocasının tâ'ziye edilmemesi bundan ileri geliyordu. Hattâ çocuksuz kadın herhangi bir sebeple *diyât* vermeye mecbur olursa, bu diyâti kocası değil, kadının mensup olduğu hay (klan) öderdi. Bu devirlerde yalnız hay karabetine kıymet verildiğinden sıhrî karabetin ehemmiyeti yoktu. Hattâ evlenmenin icâp ettirdiği *memnûiyet* de mecbur değildi. Baba ölünce oğlu, üvey analarını alabiliyordu.

Araplar matriarcal (anaerkil) klanlar halinde iken hay yalnız kandaşlardan (zevîl-erhâm) ibâretti.¹¹ Fakat hay'lar anaerkil mahiyetlerini kayb ve aralarında kan davâsı zuhûr ettikten sonra vaziyet tabiatıyla değişmiş, ictimâî âile yani hay, patriarcal (babaerkil) mahiyet almıştır. Bu hay'larda amme velâyeti bulunmadığından fertlerin haklarını temin eden bir müeyyide zuhûr etti ki o da ibtidâî cemiyetlerde olduğu gibi, *kan davâsı*'dır.

Kan davâsı usûlüne göre, bir ferdin irtikap ettiği cürümden mes'ûl olan yalnız onun şahsı değildi; beklî mensup olduğu bütün hay idi. Tecavüze uğrayan bir ferdin intikamını almakla da yalnız kandaşları değil, mensup olduğu hay'ın bütün fertleri mükellefti. Bu umûmî hay'lar arasında bitmez, tükenmez kan davâsı mücadedelerini intaç ettiği için *diyât* usûlü bulunmuş, bundan da '*âkile*' müessesesi doğmuştur.¹²

götürmeye başlamış, bu suretle yavaş yavaş anaerkil ortadan kalkmış, yerine babaerkil kaim olmuştur. Bu zamandan itibaren totemcillik de tederîcen kaybolmuş, ancak son izleri yaşayabilmıştır.

Anlaşıldığına göre İslâmîyetin zuhûrundan çok zaman evvel, Araplarda da ictimâî tahavvüller bu suretle vukûa gelmiş, yani gerek ehli hayvanların evcilleştirilmesi ve gerek nüfusun çoğalması ile ticarî kervancılığın başlaması çoğalan gazvelerle kazanılan ganimetmetlerin artması ve gerek deve tüyünden bornos, hurma lifinden hasır, sepet, keçi kılından çul, koyun yününden maşlah örme gibi ibtidâî sanatların gelişmesi sayesinde Arap genci kayın babasına istediği ağırlığı vererek zevcesini kendi hay'ına götürebildikten sonra ana hissi totemcilik de tederîcen kaybolmuş, zamanla totem de unutulmuş, yerlerine babaerkil âileyle isim iştiraki üzerine müesses o totemsiz hay kaim olmuştur. Hz. Muhammed din neşrine başladığı sıra Araplar ictimâî âile itibarıyla bu son şekilde yani babaerkil âile ve totemsiz hay halinde bulunuyorlardı. Anaerkil devirlerinin dinî bir mahiyet arzitemyen nikâhı da, az çok değişmelerle son iz olarak mut'a nikâhı şeklinde yaşıyordu.

¹¹ Zî-rahm, akraba demektir. Rahm döl yatağı olduğuna göre, zî-rahim'in akraba mânâsına gelmesi, Arapların bu devirlerde akrabalığı ana rahminde iştirak suretinde telakkî ettiklerini belirtmektedir.

¹² *Âkile* lâfzı, 'Akl' kelimesinden gelmiştir. 'Akl, öldürülenin diyâtinin bağlamak yani vermek mânâsına olduğuna göre '*âkile*' diyât bağlayan, diyât vermek zorunda olan cemaat demektir. Bu söz sonraları bir adamın 'asabesine itlâk olunmuştur. Çünkü bu 'asabe hataen bir öldürme vak'ası olup da diyât lâzım geldiği takdirde diyâti vermek ödevindedirler. Bu mânâyâ göre *âkile*, fertleri arasında kan davâsı tesânüdü bulunan cemaat demektir. Eski Arap an'anesi icâbı olarak bir *âkile*ye mensup bir ferdin işlediği cürümden *âkile*ye bağlı insanların hepsi mes'ûl

Görülüyorki Arap câmiası hay, anaerkil mahiyette iken, akraba rahmdaşlar (Zevî'l-erhâm)'dan ibaret iken, hay babaerkil mahiyeti alarak kan davâlarından diyet usûlü doğunca, 'âkileyi teşkil eden akraba, asabe adıyla evvelce bütün akrabayı içine alan rahmdaşlardan ayrılmışlardır. Rahmdaşlık adı da 'asabe haricinde kalan akrabaya inhisar etmiştir. Hay'da bir 'asabeye dahil olan fertlerin cümlesi birbirlerinin velîsi idiler. Diyet vermeye mahkûm olan bir adamın yakın bir 'asabesi yoksa hay'ın yakın 'asabeden olmayan fertleri, bu diyeti vermekle mükellefti. Nasıl ki, vârisi olacak yakın 'asabesi yoksa kendisine uzak 'asabesi vâris olurdu.

Hukûkî bir müessesese mahiyetinde doğan 'âkile akrabalığını ifade eden *neseb-i 'asabe*¹³ ictimâî hayatın gelişmesiyle genişlemiş, netice de bir de kandaş olmayan sun'î akrabalar zuhûr etmiştir. Sebeb-i 'asabe adı verilen bu akrabalık hay mensuplarından birinin, yabancı bir adamı kendi nesebine ilhak ederek kendi âilesi efrâdından ilân etmesiyle oluyordu. *İstilhâk* denilen bu usûl ile âileye katılan adam, eğer hür ise *de'iy* adını alır; köle veya esir ise, alan adamın mevlâ'sı olurdu. Araplar *de'iy*'i âilenin öz evlâdı gibi saydıklarından, ölüm vukuunda âile mirâsına girer, kendisi öldüğü zaman da âile fertleri ona vâris olurlardı.¹⁴

Câhiliyye devrinde hay'a istilhâktan başka bir de *hilf* ve *muvâhât* (kardeşlik) yoluyla bir takım yabancılar alınabilirdi. *Hilf* tarîkiyle istilhâk bazı sebepler dahilinde olurdu. Esir düşüp kurtulmak için icab eden *fidye*'yi verememek bu sebeplerden biri idi. Bu gibi esirler, kendisine esir eden adamın mensup oduğu hay'ın damgasıyla damgaların ve bu andan itibaren o hay efrâdından sayılırdı. Bu gibilere *hilf* denilirdi.¹⁵

Kardeşlik (muvâhât) de *hilf*'e benzeyen 'asabe sebeplerindendi. Bu an'aneye göre bir Arap yabancı biriyle kardeşleşirse ona hakikî birader nazariyle bakar, karşılıklı olarak birbirlerinin miraslarına konarlardı. Veraset hakkı, karşılıklı yardım ve intikam almak

oldukları gibi bir ferde vukû bulan taarruzun intikamını almak da âkileye bağlı bütün fertlerin vazifeleri idi. Bu ananeye göre bir hay'a mensup fertlerden birinin intikamını almak yalnız onun âl ve 'iyâl'ine değil bütün âkilesine teveccüh ediyordu. Bu intikam mutlaka taarruz eden adamdan değil, onun herhangi bir âkilesinden alınıyordu. İntikamın diyet almak suretiyle telâfisi takarrur edince, diyeti vermek gibi, diyeti almak hakkı da bütün âkileye ait oluyordu. (Daha geniş bilgi için bk. Hazma Aktan, "Âkile", DİA, İstanbul, 1989, II, 248-249. hzr.)

¹³ Neseb, 'asabeliği kandaş akrabalara ihtivâ ediyordu. Arapların telakkilerine göre neseb 'asabeliğinin üç nevi olduğu anlaşılıyor: 1) Nefsi itibariyle 'asabe, ('*Asabe bi-nefsi*): Bir adamın oğullarından, erkek torunlarından, babasından ve baba cihetinde olan dedelerinden, kardeşlerinin oğulları ile erkek torunlarından ibarettir ve yalnız erkekleri içine almaktadır. 2) Gayri yüzünden 'asabe ('*Asabe bi-gayrihi*): Erkek kardeşleriyle birlikte bulunmak itibariyle 'asabe olan kadınlardır. 3) Gayriyle beraber 'asabe ('*Asabe ma' gayrihi*): Diğer bir münasebetle 'asabe olan kadındır.

¹⁴ Emevîlerin cediti olan Ümeyye, Zükvân adlı kölesini istihlâk suretiyle kendi âilesine almış ona Ebû 'Amr künyesini vermiştir. Üçüncü hâlife Osman'ın ana cihetinden kardeşi olan Velid bunun zürriyyetindendi.

¹⁵ *Hilf* *de'iyden* farklı idi. *De'iy* haydaki âilede öz evlât gibi telakkî edildiği halde, *hilf* böyle telakkî edilmiyordu. Gerçi *hilf* de ithal edildiği hay fertleri gibi mirasa girerek onlar kadar hisse alırdı. Fakat, *hilf* öldürülürse diyeti hay'ın fertleri gibi tam olmazdı. Halifin diyeti asillik diyetinin yansı olmak teâmül icaplanıncandı. Bundan başka *hilf* ve muhâlefe yalnız fertler arasında değil hay'lar ve batınlar arasında da olurdu. Muhâlefenin bu şekli, birbirine yardım için karşılıklı ahd ve peyman suretiyle olurdu. İslâmiyetten evvel Kâbe vâzifeleri yüzünden 'Abd-i Menâf oğulları ile 'Abd'ü-d-Dâr oğulları arasında çıkan münâzaa üzerine yine Kureyş batınları arasında *Hilf'ül-Mutayyabûn* ve *Hilf'ül-Afilâf* adlarıyla aktedilen muhâlefe, eski Mekke'nin Edebiyata geçen tarihî olaylarındandır. İslâmiyetten evvel Yesrib (Medîne)'deki Evs ve Hazrec kabileleriyle Yahudilerden Benî Nadîr ve Benî Kaynuka arasında bu nevi muhâlefe aktedilmiş olduğunu siyer kitaplarından öğreniyoruz. (Daha geniş bilgi için bk. Nadîr Özkuyumcu, "Hilf", DİA, İstanbul, 1998, XVII, 29-30. hzr.)

mecburiyeti gibi kardeşliğin zarurî olan mükellefiyetleri, istilhâk tarifleriyle hay'a giren ferdlere de şâmilidi.

İstilhâk, hilf, muvâhât, vilâ' yollarıyla hay'a girme sebebi, çölde varlığı korumak mecburiyeti idi. Amme haklarını koruyan müesseselerden mahrum bir bölgede kan davası tesanüdüne malik bir zümreye katılmak, nefsi muhafaza için tek çare idi.

Câhiliyyet devrini ayırd eden kan davası, hay'lar batı'lar arasında hususî bir ahlâk telakkîsi yaratmıştı. Bu ahlak yalnız hay mensuplarını mukaddes ve hukuka malik sayıyor, hay haricinde kalanlara karşı hiçbir vazife ve mükellefiyet tanımıyordu.¹⁶ Arap kabileleri arasında bitip tükenmiyen kanlı münazaalar, bir kabîle ferdlerinin diğer kabileden onların mallarını, canlarını ırlarını kendileri için mübah ve meşru görmeleri, bu ahlâktan doğmuştu. Hz. Muhammed, ahlâkı bu dar sahadan kurtararak ona bütün insanlığa, hattâ bütün canlı mahlûklara şâmil, geniş ve yüksek bir mahiyet verirken, eski devirlerin bu ahlâkını *hamiyyett-i câhiliyye* tabiriyle kötölemişti.

Câhiliyye devrinde, Arapların kadın ve âile hakkında telakkîleri, onların nikâh müessesesini nasıl anladıklarını takdir imkanı vermektedir. Âileyi hay telakkî eden bir cemiyette, evlenmenin münhasıran cinsî münasebeti tatmin etmekten başka bir manası olamayacağı tabiidir. Bugün bir yuva kurmak üzere erkekle kadının mukadderat birliği yapması demek olan *nikâh* lafzı, o zamanlarda bugünkü manayı değil, kadınla cinsî münasebette bulunmayı ifade ediyordu.

İslâmiyetten evvel Araplar arasında, cinsî münasebet anlamında kullanılan nikâhın müteaddid şekilleri vardı. Bunlardan Mekke eşrafı arasındaki nikâh şekli, kızın bir bedel mukabilinde satılması mahiyetinde bir alış verişti. Kızı almak için verilen ağırlık (*sıdâke*) kızın babasına, eğer babası yoksa ondan sonra gelen en yakın 'asabesine verilir. Baba kızını, alacağı bedele göre istediği adama verebilirdi. Kızın rızasını tahsile lüzum görülmezdi. Yalnız eşraf, çocuklarını evlendirirken *küfüv* hususuna ehemmiyet verdikleri anlaşılmaktadır.

Ağırlık vermek meselesi baba hâkimiyetine intikal zamanlarında başlamış, netice kadının aleyhine olmuştur. Çünkü erkek bir ağırlık vermekle kendini kadın üzerinde her nevi tasarrufa hak kazanmış addetmek yolunu tutmuş, neticede kadın tam manasıyla her türlü hukuktan mahrum bir esir durumuna düşmüştür.

Muhtelif kaynaklarda verilen bilgiye göre¹⁷ Câhiliyye devrinde yani İslâm'dan önce Araplar arasında yapılan nikâh şekillerinin başlıcaları şunlardır:

1-*İstibzâ' nikâhı*: Asîl adamdan zürriyet almak için kadının âdet görmediği zamanda (tuhr zamanında) kocasının rızasıyla, eşraftan biriyle münasebette bulunarak döl alması idi. Arap, âkılca asîl bir evlâda malik olmak istediği zaman, hayızdan pâk olduğu zamanda zevcesine: "Git, falan erkekle münasebette bulun, ondan bir döl al!" der, ve o adamdan gebe kalıncaya kadar karısına yaklaşmazdı.

¹⁶ Araplarda ki hay, eski yahudilerin Sibt'i ile Romalıların Jens (Gens) mahiyetinde idi. Sibt ve Jens'de olduğu gibi hay'da da akrabalığın tek nişanesi isminin müşterek olmasından ibaretti. Bu iştirak akrabalığın zarurî olan bütün mükellefiyetlerini icabettiriyordu. İstilhâkla hay'a dahil olan de'iy, Roma'da evlât edilince (adaption) suretiyle Jens'e giren Kliyant (Client)dan farklı değildi.

¹⁷ Bu hususta Buhârî'de Peygamberin tanınmış ashabından Zübeyr'in oğlu Urve'nin teyzesi ve Peygamberin zevcesi Aysel'den naklettiği uzun bir hadis (Buhârî, *Sahîhî*, nşr. M. El-Buğâ, Beyrut, 1407/1987, V, 1970. hzr.) bulunduğu gibi Alûsî-zâde, Arapların eski hayatı hakkında yazdığı *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab* adlı kitabında bu konuya ait eski kaynakların verdiği malûmatı toplamıştır. (Alûsî, *Blûğu'l-Ereb*, nşr. M. B. El-Eserî, Beyrut, trs., (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), II, 3-5. hzr.)

2-*Bedel nikâhı*: İki erkeğin karılarını mübadele etmeleri âdeti.

3-*Hıdn nikâhı*: Hür kadınların sevdikleri erkeklerle gizlice birleşmeleri. Bu harekette bulunan kadınlara *müttehiza-i hıdn* denilirdi. O zaman cemiyetin telakkisine göre câriyelerin âşikare zina etmeleri ayıp sayılmadığı halde hür kadınlar için böyle bir hareket çok kötü görüldüğünden, hür kadınlar, gizlice dost edinirlerdi.

4-*Ortak nikâhı (Nikâhu'l-müşterek)*: On kişiden az olmak üzere bir takım erkekler aralarında uyuşarak bir kadını müşterek zevce edinmek âdeti. Böyle bir kadın gebe kalır ve doğursa bu erkekleri davet eder, onlara: "Yaptığınız işi biliyorsunuz. Şimdi bu çocuk dünyaya geldi". Erkeklerden hangisini sevmiş ise çocuğu ona nisbet ederdi. Bu adamın çocuğu kendi evlâdı tanınması mecburî idi.

5-*Biğâ nikâhı (Nikâhu'l-biğâ)*: Bir takım kadınlar evlerine gelen erkekleri kabul ettiklerine alâmet olmak üzere kapılarına bayrak asar, her geleni kabul ederlerdi. *Buğye* denilen bu kadınlar, doğurdıkları zaman kabul etmiş oldukları adamlar toplanırlar, bir *kâ'if* çağırırlardı. *Kâ'if* çocuğu mevcut erkeklerden hangisine benzetirse, çocuk onun olurdu.

6-*Şiğâr nikâhı*: Ağırılık, mihr vermeye hacet kalmaksızın evlenebilmek için erkeklerin velisi oldukları kadınları (kızlarını, hemşirelerini, kardeşlerini) mübadele suretiyle almaları usûlü. Kadına hiç bir hak tanınmamasının bir neticesi olan bu nikâh şekli, Câhiliyye cemiyetinde umumî esas olarak kabul edilen kadını *bız*'ının bir mihr mukabilinde satılması usûlünün bir şekli idi. Bu şekilde her iki tarafa mensup kadınların *bız*'ları, birbirlerinin mihrî sayılıyor demektir. Hazret-i Muhammed, "لا شغار في الإسلام" (İslâm'da şîğâr yani mübadale nikâh yoktur)¹⁸ hadisi ile bu tarz evlenmeyi menetmiştir.

7-*Makt nikâhı (Nikâhu'l-makt)*: Babası ölen adamın üvey analarını alması âdeti. İslâm'dan önce babası, kardeşi, oğlu ölen Arap, irsen onların karılarına sahip olurdu. Bu da Câhiliyye Araplarının, ölünün karılarını da develeri, sürüleri gibi bir mal telakkî ederek onun terekasından saymaları yolundaki örflerinin bir neticesi idi.

Ölene vâris olan (yani velisi olan oğlu, veya babası veyahut kardeşi), onun terekası arasında karısına da vâris olurdu. Ölen adamın vaktiyle vermiş olduğu *mihr*'den başka bir mihr vermeksizin, onunla evlenir veya mihr'i kendisi almak üzere kadını başkasıyla evlendirirdi. Kadını, vârisi kendisi almak isterse, hemen *aba*'sını üstüne atardı. O andan itibaren kadın, bu adamın zevcesi olurdu.

Velî kadını almak istemezse, ölünün mirasından vazgeçirmek için onu hapsetmek suretiyle evlenmekten menederdi. Şayet ölünün velî olan oğlu henüz çocuk ise, üvey ana onun büyümesine kadar beklemek zorunda kalırdı.

Kadının bu acıklı âkibetlerden kurtulabilmesi için tek yol, kocası ölür ölmez velinin elbisesini üzerine atmasına vakit bırakmadan babasının obasına veya kabîlesinin yanına kaçabilmektir. Bu takdirde kadın hürriyetini kazanmış olurdu. Bu suretle üvey anasını almış adama *dayzen*, bu izdivaçtan doğan çocuğa da *maktî* ve *maktî* denilirdi. Câhiliyye devrinin meşhur adamlarından Eş'as b. Kays ve Kenâne b. Huzeyme bu tarzda vuku bulan izdivaçtan doğmuşlardı.

¹⁸ Müslim, *Sahîh*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, trs., (Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî), II, 1035; İbn Hibbân, *Sahîh*, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1414/1993, IX, 461; İbn Mâce, *Sünen*, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, trs., (Dâru'l-Fikr), I, 606; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Mısır, trs., (Müessesetü Kurtuba), II, 35, 219, III, 162, 165, IV, 441. (hızr.)

İslâmiyette kadının terekeye giren mallardan, yani esir mahiyetinde telakkî edilmesi "Ey mü'minler! Kadınlara rızaları hilâfına kendinizi vâris kılmanız câiz olmaz..." mealindeki ayetle¹⁹ kesin olarak menedilmiş, Peygamber Muhammed kadını mal telakkî eden ibtidaî zihniyetin Müslümanlıkça bir nevi barbarlık addedildiğini belirtmiştir.

Kur'ân tefsirlerinden öğrendiğimize göre İslâmiyetin ilk zamanlarında Ebû Kays b. el-Eslet adında bir Müslüman ölünce, oğlu Câhiliye devri geleneğine göre üvey anası Kebşe ile evlenmek istemişti. Kadıncağız, Peygambere müracaatla üvey oğlunun tazyikinden şikayet etmişti. Bunun üzerine Peygamber, "Babalarınızın karılarını almayınız! Bu kötü ve menfûr bir iş, pek fena bir yoldur"²⁰ mealindeki ayeti tebliğ ederek bu çirkin adeti kat'î suretle menetmiştir.

8- *Mut'a nikâhı*: Velilerin rızalarına lüzum görülmeksizin kadınla erkek arasında muvakkat bir zaman için nikâh akdi. Mut'a nikâhında kadın kendi hay'ında kalır, kocasına bir mızrakla bir çadır verirdi. Bu suretle evlenen erkek karısının hay'ında buldukça o hay'ın halîfi gibi telakkî olunur, izdivac devam ettiği müddetçe bu adam karısının hay'ı ile beraber hareket ederdi. Kadın mut'aya nihayet vermek istediği zaman çadırın kapısını evvelce bulunduğu cihetin aksi tarafına çevirirdi. Kocasını bunu görünce kendi kabilesine ve baba yurduna dönerdi. Bu izdivaçtan husule gelen çocuklar kadına ait olur, o kadının çocuğu diye anılırdı.

Anaerki devri kalıntısı olan mut'a nikâhı İslâmî devre kadar yaşamış, Siyer ve Meğâzîye ait en eski kaynaklardan öğrendiğimize göre ilk zamanlarda tatbik edildiği de olmuştur. Fakat rivayetlerin tehâlûfüne göre Hayber harbi sırasında veya daha sonra mut'a nikâhı Peygamber tarafından menedilmiş, ikinci halife Ömer bu memnûiyeti kat'ileştirmiştir. Bugünkü İslâm aleminde İmamiyye mezhebine bağlı Şii'lerden başka yerlerde mut'a nikâhı şer'î bir nikâh şekli olarak tatbik edilmemektedir.

9- Tarihçi Strabon'un kendi zamanında Yemen'de cârî olduğunu haber verdiği eski Araplara ait bir nikâh şekli daha vardır. Seyyah tarihçinin ifadesine göre Yemen'de âile servetini taksimden korumak için yalnız büyük kardeş evlenirdi. Diğer kardeşler ayrı birer karı alamazlardı. Fakat bu kardeşler fiilen büyük kardeşin zevcesi olan kadınla serbestçe münasebette bulunmak hakkına haiz olurlardı.²¹

10- *Ortaklaşma nikâhı*: Câhiliye örfüne göre aralarında kardeşlik (muvâhât) akteden iki adamın malları gibi karılarına da müştereken tesahüp etmeleri adeti. Bu da iptidaî kavimlerde görülen şeref ve namus telakkisindeki lâubaliliğin ve kadını mal mahiyetinde addetmenin tabîî neticesi idi.

¹⁹ Nisâ, 4/19.

²⁰ Nisâ, 4/21

²¹ Strabon bu adet yüzünden zuhur etmiş olan şöyle bir garip vak'a da nakleder: Yemen'de şeyhlerden biri kızını ondört kardeşi olan bir adama vermişti. Kadın geceleri kocası olan büyük kardeşle kalırdı. Diğer kardeşlerin de kadında intifâ' hakları olduğundan gündüzleri de bunlar kadını ziyaret ederlerdi. İçeriye giren kardeş, diğer kardeşlerin iz'âcına mahal bırakmamak için asâsını kapının önüne bırakırdı. Diğerleri asâyı görünce geri dönerlerdi. Fakat kadın bu nihayetsiz ziyaretlerden usandığından kardeşlerin asâsına benzer bir asâ yaptırarak yalnız kalmak istediği zaman bunu kapısının önüne kordu. Bir gün bütün kardeşlerin dışarda olduğunu gören bir kardeş hemen eve koştu. Fakat kapının önünde asâyı görünce şaşırıldı. Şüphelendi. Kadının babasını çağırdı. Kadının babası geldi. Kapıyı açtırdı. İçeri girdikleri zaman kadının yalnız olduğu görüldü. Kadın asâ hakkında isticvap edilince bu hileyi nasıl bir mecburiyetle tertip ettiğini anlatınca şüphenin yersiz olduğu meydana çıktı.

Câhiliyye Araplarının insanlığın bu günkü anlayışına göre utandırıcı mahiyette olan bütün bu nikâh şekilleri Peygamber tarafından kaldırılmış, yalnız velîlerinin rızalarıyla şahitler huzurunda aktedilen nikâh usûlü ibkâ edilmiştir.

Bütün sıcak iklimler gibi Arabistan muhiti de tenasül kabiliyetini kamçılayan coğrafi bir âmil olduğu gibi işsizlikle geçen bedevîlik hayatı için de yegâne meşgale cinsî münasebetti. Bu hal fizyolojik ve sosyal bir zaruret olarak çok kadın alınması örfünü tesis etmiş, kadının bir meta' sayılmasına yol açmıştır. Bu örf ve telakkîye göre erkek, serveti ve kudreti nisbetinde istediği kadar karı alıyor, bunlara malî kudreti yettiği derecede câriyeler de katabiliyordu. Câhiliyye devrinde Mekke eşrafından bazılarının câriyeler hariç olmak üzere ondan fazla zevce sahibi oldukları eski kaynaklarda görülmektedir.

Müslümanlık, Câhiliyye devri örf ve adetleri, hayat tarzı ve hayat anlayışı üzerinde bir çok değişiklikler yarattığı gibi kadın düşkünü olan bu kavmin nikâh şekilleri ve kadın telakkîleri üzerinde de derin inkilâblar yapmıştır.

Fakat sosyoloji tarihinin pek güzel belirttiği veçhile ictimâî inkilâbların en müşkili, halkın hoşlandığı ve benimsediği örf ve adetleri değiştirme teşebbüsüdür. Çünkü cemiyet nizamını düzenleyen örf ve adetler, üzerlerine yığılan asırların geçişiyle kökleşerek itiyad halini almış olurlarsa onu sökmek güç olur. Çünkü itiyadların yarattığı huyun insiyakî bir surette varlıklara hâkim olması zaruridir.²²

Arapların dîni, içtimâî, iktisâdî ve siyasî hayatında büyük bir inkilâb yaratan İslâmiyet, Câhiliyye devrinin kadın hakkındaki görüşü ve bu telakkînin doğurduğu örf ve adetleri yıkmış, cemiyeti yeni bir anlayışa göre düzenleyen yeni esaslar kürmüştür. Kur'ân'ın büyük surelerinden biri olan Nisâ suresi, bu yeni esasları ihtiva etmektedir.

Şüphesiz ki asırların yığıldığı telakkîleri değiştirmek, örf ve adetleri yıkmak, zevceliğe alınacak kadın sayısını tahdit etmek önemli bir inkilâbtı. Böyle bir inkilâbın şiddetli bir mukavemetle karşılaşması pek tabii idi. Peygamberin bu önemli inkilâbı merhale merhale tatbik etmek suretiyle tahakkuk ettirmek metodunu takip etmiş olduğunu görüyoruz: Önce kadını mal makulesi bir esir telakkî eden zihniyet yerine kadının cemiyetin hak ve hürriyetine sahip bir uzuv olduğu kanaatini yerleştirmiş, müteakiben de Araplarca kabulü çok zor olan zevce sayısını tahdit etmek yoluna gitmiş, istenildiği kadar kadın alabilme serbestliğini kaldırmış, zevce sayısını dörde indirmiş,²³ fazlasını kesin olarak menetmiştir. Fakat Kur'ân'ın müteakip ayetinde dördü geçmemek üzere alınacak zevceler arasında hakkaniyet ve adalet tesisini âile içinde huzurlu bir hayatın temini gibi tahakkuku adeta mümtenî olan bir takım şartlarla birden fazla zevce almak müsaadesi kaldırılmış,²⁴ tek bir kadınla evlenmenin adalet, hak ve ahlâk bakımından tek saâdet yolu olduğu belirtilmiştir.²⁵

²² "Huy canın altındadır" atalar sözü, kökleşmiş kanaatlerin sökülmesindeki müşkilâtı pek iyi ifade etmektedir.

²³ Nisâ suresinin 3. ayetinde zevce sayısı dörde hasredilmiştir: "... size hielal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın... "

²⁴ Adalet tesisi imkânı olmadığı takdirde, zevce sayısını hasr ettiren hüküm "Eğer zevceler arasında hakkaniyet ve adalet icaplarını yerine getirebilmekten korkar, âile içindeki huzurun muhafazası imkânını tehlikede görürseniz, bir zevce ile iktifa ediniz" Nisâ, 4/3.

²⁵ Doğrudan doğruya ana kaynaklardan faydalanılarak yazılan bu makalede ele alınan mevzû hakkında şu eserlere de bakılabilir: G. A. Wilken, *Das Matriarchat bei den alten Arabern*. Leipzig 1984; W. Robertson Smith: *Kinship and Marriage in early Arabia*. London 1903.